

BALIGA VIOLETTA LILLA

violalilla25@gmail.com

doktorandusz (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Művelődéstörténeti
Doktori Program)

A Milleniumi Országos Kiállítás és mulatónegyede, az *Ős-Budavára*

The Hungarian National Millenium Exhibition and Its
Entertainment District Called 'Ős-Budavára'

ABSTRACT

My study serves a dual purpose. It aims to present the social and cultural changes that took place in the last decade of the 19th century with the most thorough analysis possible. In the first half of the dissertation I analyze in more detail the development history of Pest-Buda between 1880–1873. We can see how three separate parts of the city have become, in a few years, one of the great powers of the world, with a population of one million. The breakthrough in the history of Budapest was clearly brought about by the possibility for the Hungarian capital to participate independently in world exhibitions. After the initial successes, the culmination was the national exhibition in 1896, commemorating the millennial anniversary of the founding of the state. In this exhibition, Hungary presented all the stages of economic and cultural development that eventually made it a world city. In addition to the Historical Major Group and the Present Major Group, other important key players in the exhibition were undoubtedly elements of an entertaining building complex erected in the vicinity of the exhibition space. Here, the visiting guests could relax from the fatigue of busy everyday life, while getting to know the central elements of Hungarian and Turkish, as well as various Western European cultures. The entertainment complex was attacked by many due to its popularity and although it was unprofitable throughout its operation, it brought a new color to the history of hospitality in Hungary, thanks to which it was worth three seasons before its demolition.

KEYWORDS

millenium; millenium anniversary; national exhibition; Ős-Budavára; hospitality

DOI 10.14232/belv.2021.2.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Baliga Violetta Lilla (2021): A Milleniumi Országos Kiállítás és mulatónegyede, az *Ős-Budavára*. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 2. 40–55. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Buda, Pest és Óbuda a 19. század első felében vidékies hangulatú önálló kisvárosok voltak. A lakók javarészt földszintes házakban éltek. Az utcák többsége kövezetlen volt, a ma ismert Nagykörút helyén pedig zöldségeskerteket létesítettek, amelyeket a Duna egyik mellékágának vizével öntöztek. A három városrész végül 1873-ban vált egységes településsé Budapest néven. A kormány intézkedéseinek köszönhetően megalakult a város központi közigazgatási rendszere, a lakosságszám pedig a századfordulóra már elérte az egymillió főt. A rohamos fejlődés eredményeként a régi utcákat kikövezték. Beindult a városi tömegközlekedés, aminek eredményeképpen kiépült az első villamoshálózat, valamint a vízellátást biztosító új vízvezetékrendszer is. Ennek köszönhetően hamarosan megjelent a háztartásokban a vezetékes víz. Az épülőfélben lévő magyar főváros rövid időn belül világvárosias jelleget öltött.¹

A kulturális élet fellendülésének dinamikája nagy hatást gyakorolt a fővárosi vendéglátás fejlődésének ütemére is. Megnyitották kapuikat a belvárosi kávéházak mintájára épült első külvárosi kávéházak. Ezek azonban korántsem voltak olyan népszerűek, mint a századelő életében központi szerepet játszó Arany Sas, Philosophus, Török Tsászárs, illetve a Paradicsom, vagy a Pilvax.² Az újonnan épült vendéglátóhelyek – mint pl. a Két Pisztoly, a Jó Pásztor, vagy a Murgáts – elsősorban a feslett életű, pénzsóvár, szerencsevadász emberek találkozóhelyeiként váltak ismertté.³

A városépítészeti fejlődéssel párhuzamosan a kávéházi helyiségek lassanként a kulturális, szellemi és társasági élet fontos központjaivá váltak. A 19. század második felében Budapest gazdasági, kulturális és szellemi élete ugrásszerű fejlődésnek indult. Az 1880-as és 1890-es évtizedben nyílt színházak, előadó- és hangversenytermek, kiállítótermek, szerkesztőségek,

¹ SZENTES – HARGITTAY 1998. 12.

² SZENTES – HARGITTAY 1998. 11–12.

³ SZENTES – HARGITTAY 1998. 12.

kávéházak és éttermek rövid időn belül a főváros társadalmi életének fontos csomópontjaivá váltak. A korizlésnek megfelelően berendezett helyiségek lassanként teljesen kiszorították a korábban nagy népszerűségnek örvendő régi üzleteket a piaci versengésből.⁴

Az 1873-1914 között eltelt több, mint két évtized a kávéházak tündöklésének koraként vált ismeretessé. A korabeli sajtó büszkén emlékezett meg a városról, amelynek minden részében új kávéházi helyiségek nyíltak. 1896-ban Budapesten 591 kávéház és 409 kávémérés várta mindennap betérő vendégeit. Az átutazó turisták és a város lakossága joggal nevezte a fővárost a kávéházak városának. Az itt található irodalmi kávéházak a reformkort követően élték második virágkorukat.⁵

A kávéházak számának gyarapodása fontos mérföldkönek számított a város fejlődéstörténetében. Más nagyvárosokhoz hasonlóan a Budapesten megforduló utazók is részletes útirajzokat és beszámolókat készítettek a születőben lévő fővárosról. A színes leírások mellett a nagyvárosok számára a világ- és egyéb kiállítások jelentették a másik legfontosabb bemutatkozási lehetőséget nemzetközi viszonylatban. Ezeknek az eseményeknek a korszak valamennyi nagyvárosa kiemelt jelentőséget tulajdonított.⁶

Az első kiállítások többnyire egy-egy iparág kiemelkedő tehetségeinek munkáit voltak hivatottak bemutatni. Ezek közül kiemelkedett az 1756-ban Londonban megrendezett iparkiállítás. Az eseményt országos szintű összejövételként harangozták be a korabeli sajtó híradásaiban, amelynek központi szereplői az Angliában megalkotott új találmányok voltak. Ezt követte az 1798-as párizsi kiállítás, amely már nemcsak bemutatni kívánta az ország legújabb ipari vívmányait. A kiállítás szervezői célkitűzéseikben megfogalmazták a piacszerzés igényét is termékeik számára.⁷

Az első nemzetközi szintű kiállítások megnyitására ismét Londonban és Párizsban került sor 1851-ben, majd 1855-ben. A század végére egyre több ország csatlakozott a kiállításrendezési kezdeményezéshez. Az ismert világvárosok sok esetben szervezték kiállításaik központi témáit valamilyen – a rendező városhoz köthető – jelentős évfordulóhoz. Így volt ez az 1893-ban Chicago-ban megrendezett kiállítás esetében is, amikor a kiállítás szervesen kapcsolódott Amerika felfedezésének 400. évfordulójához. Az 1893-as rendezvény több szempontból is újítónak számított. A viláckiállítások addig betöltött nevelő-oktató szerepe helyett mindinkább a szórakoztatás került előtérbe. Ettől kezdve a kiállítások központi elemei között gyakran szerepeltek nagyobb volumenű látványosságok is.

Magyarország – elsősorban az Ausztriától való függése miatt – a kiegyezés létrejöttéig nem szerepelhetett önálló pavilonnal a nemzetközi kiállításokon. Ennek ellenére azonban jónéhány itt készült termék aratott kiemelkedő sikert a nemzetközi közönség körében. 1851-ben, a londoni viláckiállításán, a Fischer Mór által bemutatott herendi porcelán elnyerte Viktória királynő tetszését, aki rendelt is néhány darabot a személyes készletébe. Miután Ferenc József császár 1867-ben aláírásával hitelesítette a kiegyezésről szóló törvényt, az ország immár viszonylagos önállóságban szerepelhetett a rendezvényen. Az 1873-as bécsi kiállításán pedig már – a rendező ország szervezői által díszvendégként meghívott – önálló államként vett részt.

⁴ SZENTES – HARGITTAY 1998. 11.

⁵ SZENTES – HARGITTAY 1998. 12.

⁶ PESTI 2020. <https://mult-kor.hu/az-első-aranykor-budapest-a-századfordulon-es-a-millennium-idejen-20200706?pIdx=3> Letöltve: 2021.03.29. 17:00

⁷ SIMON 2016a. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/05/31/kiallitasok_itt-ott Letöltve 2021.03.30. 18:00

Az 1880-as és 1890-es években a kibontakozó sikersorozat átmenetileg megszakadt, mert Magyarország ezekben az években nem vett részt a vilákiállításokon. Az országban ezekben az években az országos szintű kiállítások lebonyolításai kerültek a figyelem középpontjába. A kiállítók számára rendkívül fontos volt a hazai kiállításokon való minél eredményesebb szereplés. Az események a bemutatkozás mellett ugyanis versenyhelyzetet teremtettek az egyes iparágak kiállítói között. A szakmai zsűri által odaítélt díj, oklevél vagy érem jelentős mértékben befolyást gyakorolt az adott kereskedők és iparosok szakmai karrierjére és számos esetben az elismerés sarkallta a vevőket a vásárlásra, ezáltal megnövelve az érintett üzletág kereskedelmi bevételét is.

A hazai rendezvények előzményei egészen 1842-ig nyúlnak vissza, amikor Kossuth Lajos kezdeményezésére megszervezték az első nagyobb országos szintű ipari kiállítást. A tárlatnak a Vigadó épülete adott otthont. kiállítótérben összesen 213 kiállító termékét lehetett megismerni. A statisztikák szerint 14.000 látogató vett részt az eseményen. Ezt követően az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eseményei miatt egészen 1872-ig nem szerveztek újabb kiállítást az országban. Az első valóban országos figyelemre számot tartó kiállítás megszervezésére 1885-ig kellett várnia a magyar közönségnek.

A tárlatnak ebben az évben a Városliget adott otthont. A későbbiekben az 1896-os ezredéves országos kiállítás főpróbájaként elhíresült esemény – bár természetesen jóval kevesebb látványosságot vonultatott fel a milleniumi kiállításához képest – követendő példaként állt a későbbi kiállítás szervezők előtt. Az ország ezeréves fennállásának megünneplésére rendezett ünnepségsorozat csúcspontjaként emlegetett rendezvény színvonala ugyan meg sem közelítette a vilákiállításokon megismert trendeket, országos bemutatóként mégis jelentős szerepet játszott abban, hogy bemutassa az ország gazdasági és kulturális életének korabeli újdonságait. A tárlat pavilonjainak otthont adó épületek közül mára csak néhány maradt épségben, amelyek azonban napjainkban is méltó emléket állítanak a 19. századi „boldog békeidőknek”.⁸

1. A MILLENIUMI ÜNNEPSÉGEK ÉS AZ EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS

A történészeket már az 1880-as évek elejétől kezdve foglalkoztatta a honfoglalás pontos idejének kérdése.⁹ Ezért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1882. október 17-én, a Magyar Tudományos Akadémiának címzett levelében felkérte a tudósokat, hogy állapítsák meg, mikor érkeztek meg az első magyar betelepülők a Kárpát-medencébe. Az Akadémia – eleget téve a felkérésnek – egy négytagú bizottságot állított fel a kérdés alaposabb megvitatására. A testület négy tagja – Botka Tivadar, Pauler Gyula, Salamon Ferenc és Szabó Károly – kutatásaik eredményeit egy 1883. január 25-én kiadott jelentésben tették közzé. Ebben hivatalosan is megállapították, hogy az első magyar népcsoportok Kárpát-medencébe való megérkezésének időpontja 888-900 közé eshetett. Az eredményeket a magyar kormány elfogadottnak, a kérdés tisztázására nyílt tudományos vitákat pedig lezártak tekintette. A honfoglalás kérdése majd csak a 19. század utolsó évtizedében került újra előtérbe.

⁸ SIMON 2016a. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/05/31/kiallitasok_itt-ott Letöltve 2021.03.30. 18:00

⁹ SZABÓ 1978. 500.

1891 októberében a Szapáry-kormány ülésének egyik napirendi pontjaként felvetődött a kérdés, milyen formában emlékezzen meg a főváros Magyarország fennállásának ezeréves évfordulójáról. Úgy vélték – hasonlóan a korábban látott külföldi példákhoz –, hogy az ország születése évfordulójának megünneplésére kiváló alkalmat adhat egy országos vagy világméretű kiállítás megszervezése, ahol a jeles esemény tiszteletére a legfontosabb iparágak képviselői felvonultathatnák legújabb termékeiket.¹⁰ A Képviselőház elfogadta a javaslatot, amit az 1892. évi II. tc.-be is belefoglaltak.¹¹

A kormány az ezredéves ünnepségsorozat központi eseményének szánt budapesti „országos nemzeti kiállítást” 1895-ben kívánta megrendezni. Az első tervek szerint a rendezvény fényét és jelentőségét emelendő, az ország vezetése nem az 1885-öshöz hasonló országos tárlatot akart rendezni. Nagyratörő terveik már egy grandiózus világkiállításról szóltak. Az elképzelések ellen számos felszólalásban tiltakoztak a parlamenti képviselők. Ezt a véleményt erősítette meg a későbbiekben a kiállítási törvénynek az ezredéves ünnepségekre vonatkozó része. A kapcsolódó miniszteri előterjesztés világosan fogalmazta meg az esemény küldetését: *»Az ezredik évforduló nemzeti ünnep, az ünneplésnek is nemzetinek kell lenni s így a kiállítás se legyen más... Egyesült erővel, benső lelkesedéssel fogjuk ezt a kiállítást rendezhetni, hogy megmutassuk minden kérdés nélkül, miszerint annyi balsors után a közgazdaság terén is haladtunk és tudunk felmutatni annyi eredményt, amennyi a szebb és jobb jövőbe vetett bizalmat megszilárdítani képes«.*¹²

Wekerle Sándor 1893 végén az államalapítás ezredik évfordulójával kapcsolatos miniszterelnöki rendeletében a korábbi miniszteri előterjesztésre támaszkodva pontosan meghatározza a milleniumi ünnepségek kormány által kitűzött valós céljait: *»A kormány felfogása szerint a rendezendő ünnepélynek a következő eszméket kellene kifejeznie: hálaadást az isteni gondviselésnek az ország ezerévi fennállásáért ; Magyarország ezredévi állami fennállásának a törvényhozás által való ünnepélyes constatalását, és méltatását; az ország hódolását törvényes királyának s ez által a nemzet és a fejedelem között fennálló válthatatlan kapocsnak feltüntetését, mely kapocs egyszersmind záloga leend Magyarország jövő felvirágzásának.«*

Az ezredéves kiállítást azonban végül anyagi okok és a meglehetősen rövidre szabott tervezési határidő miatt el kellett halasztani egy évvel. Az ország számára ma is legemlékezetesebb hazai tárlat megrendezésének időpontját az 1893. évi III. tc. végül 1896-ra módosította.¹³ Az ünnepség megrendezésének hivatalos törvénybe iktatására azonban 1896-ig várni kellett. Ebben az évben a parlamenti képviselők egy ünnepi ülés keretében elfogadták az államalapítás történészek által 1893-ban megállapított időpontját és kiadták a *„honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról”* szóló 1896. évi VII. törvénycikket. Emellett a képviselőtestület az 1896. évi VIII. tc.-ben rendelkezett a honalapítás ezredéves évfordulója alkalmából országszerte és a fővárosban felállítandó emlékművekről és a felépítendő épületekről. Az állami költségvetés a tervezett ünnepségek költségeire összesen 50.000 Ft-ot határozott meg.¹⁴

Az esemény megszervezésére felkért bizottság eredeti terveiből egy rendkívül nagyszabású, ám mégis hagyományörző országos kiállítás bontakozott ki. A tervezések előrehaladtával

¹⁰ A honfoglalás kérdésének napirendre kerüléséről ld. SIMON 2016b. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/01/miert_eppen_1896-ban_volt_millennium_ezredeves_almok_3_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

¹¹ Az 1892. évi II. tc. Az 1895. évben Budapesten tartandó országos nemzeti kiállításról 1892. 1

¹² A milleniumi ünnepségek céljával és küldetésével kapcsolatban ld. SZABÓ 1978. 500.

¹³ Az 1893. évi III. tc. Az országos nemzeti kiállítás költségeinek fedezéséről 1893. 1.

¹⁴ Az 1896. évi VI. tc. Az 1896. évi államköltségvetésről 1896. 1.

azonban egyre jobban mutatkozni kezdett az igény arra, hogy a tárlaton az ország legújabb gazdasági és kulturális eredményeinek bemutatása mellett a korábbi évtizedek örökségének megismertetésére is hangsúlyt kell fektetni, ezért a szervezők végül úgy határoztak, hogy a kiállítás pavilonjai két központi téma - egy jelenkori és egy történeti – köré fognak csoportosulni.¹⁵

A múlt és a történelem korábbi fontos eseményeinek bemutatására - a kiállítás programja szerint – a Történelmi Főcsoport mellett – egy látványos történelmi felvonulást is terveztek. Vágó Pál tizenkét pontos tervezete végül nem valósult meg, ám papíron fennmaradt az utókor-nak, így a mai kor történészei is pontos képet kaphatnak arról, hogyan kívánta reprezentálni a tervező a magyar társadalom múltjának dicsőséges eseményeit és magát a társadalmat.¹⁶

A történelmi felvonulás elmaradásának híre nagy port kavart a parlamentben is. A Képviselőház ülésén Holló Lajos függetlenségi képviselő – nem törődve a millenáris évére, a pártok között meghirdetett Treuga Dei-állapottal - a felvonulás elmaradása okán éles hangon bírálja a kormány intézkedéseit: *»Ez ünnepélyek sorozatából kihagyni minden olyan mozzanatot, a mely a nemzet történelmi múltjára, önállóságára, ezredéves alkotmányos életére bír vonatkozással, ez olyan eljárás, a melyet előzetesen is a legnagyobb mértékben el kell ítélnem . . . Nekem e terv . . . tetszik nemzeti szempontból, tetszik az ünnepélynek kiváló jelentősége szempontjából, mely ezáltal a maga közjogi fontosságát is annyira, a mennyire megnyerte volna.«*¹⁷ Interpellációjában gyávának és hazafiatlannak nevezi az ország vezetőit. Szavait az ellenzéki pártok egyetértő tapsa kíséri. Bár a rendelkezésre álló források nem közlik a Holló interpellációjára adott kormánypárti választ, az ellenzéki képviselő felszólalásából látható, hogy az 1848 és 1867 óta feszülő politikai ellentéteket az államalapítás ünnepe idejére sem tudták félretenni az egymással szembenálló pártok képviselői.

Az ünnepségsorozat megrendezésének kérdése időközben az egész nemzetet foglalkoztató ügygé vált. A tervezett történeti felvonulás elmaradása mellett a sajtóban napvilágot látott a hír, miszerint a kiállítás történeti részlegét a különféle előkészítő munkálatok elhúzóódása miatt a szervezők nem tudják majd befejezni a kiállítás megnyitásának tervezett időpontjáig. A sajtó munkatársait annyira megrémítették ezek az információk, hogy némelyik lap már a nemzet halálaként értelmezte az események esetleges elmaradását. A kialakult helyzetért a korabeli tudósítók természetesen az impotens, a szervezés lebonyolítására alkalmatlan kormányt tették felelőssé.

A sajtóban terjedő álhírek megcáfolásaként, a kormány utasítására az év során felavatják a hét millenáris emlékoszlopot, lerakják a kolozsvári Mátyás-szobor alapkövét, új múzeumok létesülnek felavatják a kontinens történetében addig egyedülálló első kisközdalatti vasutat, befejeződik a Vaskapu szabályozása és átadják a Ferenc József-hidat is. Emellett Budapesten az országos megemlékezésekkel egy időben, nemzetközi kongresszusok egész sora zajlott le. Ebben az évben a magyar főváros adott otthont pl. a távírókongresszusnak, emellett pedig helyszíne volt több bányászati kohászati és geológiai összejövetelnek is. A város haladását bemutató eseménysorozat sikerességére azonban rányomta bélyegét a város történetének múltja: sokan úgy vélték, az elnyomatás időszakának eseményei miatt a városfejlődés nem a kívánt mértékben valósult meg ezért Budapest nem lesz képes lépést tartani a nyugat-európai fővárosokkal.¹⁸

¹⁵ SZABÓ 1978. 500.

¹⁶ SZABÓ 1978. 571.

¹⁷ SZABÓ 1978. 502.

¹⁸ Az ünnepségek megrendezésének akadályairól ld. SZABÓ 1978. 502.

A kormánynak a szervezési előkészületek nehézségei mellett a kiállítás kivitelezésének technikai problémáival is szembe kellett néznie. Már a helyszín megválasztása körül is komoly viták adódtak a kormány és a szervezők között: eleinte úgy gondolták, hogy a kiállítás számára a legalkalmasabb környezetet Lágymányos Gellérthegy előtti területe tudná biztosítani. A döntés 1896-ban praktikus okokból mégis a Városligetre esett, hiszen a 11 évvel korábbi, 1885-ös Országos Általános Kiállítás helyszínén, a Tündérváros néven emlegetett területen már minden adott volt egy újabb sikeres rendezvény lebonyolítására. A kiállítótér közel 520 000 négyzetméternyi területén, mintegy 240 pavilon sorakoztatta fel a legújabb magyar termékeket.¹⁹

1896 májusa és októbere között két kiemelkedő emlékező ünnepségsorozatnak adott otthont a Városliget. Május 2-án, a kiállítás területén lévő Iparcsarnok előtti bíborpiros sátonál már reggel 9 óra után gyülekezni kezdtek a résztvevő meghívottak: az ünnepélyes megnyitón megjelentek a katonaság és a főpapság képviselői, de számos külföldi diplomata, magyar miniszter, és udvari főméltóság is ellátogatott a rendezvényre. Természetesen nem hiányozhattak a megjelentek soraiból a hazai és a külföldi sajtó képviselői sem. Mindenki árgus szemekkel figyelte a császári és királyi családot képviselő főhercegeket és főhercegnőket, valamint az őket követő királyi párt, akik háromnegyed 11-kor érkeztek meg a helyszínre. Az ünnepélyes megnyitó Dániel Ernő kereskedelmi miniszter beszédével kezdődött, aki szónoklata befejeztével felkérte Ferenc Józsefet, a kiállítás megnyitására. A király beszédét követően a *Millenniumi himnusz* dallamainak felcsendülése jelezte a kiállítás megnyitóját. Miután a ceremónia protokolláris része véget ért, az uralkodó megtekintette a kiállítás pavilonjait.

Aznap este az Operaházban díszelőadást tartottak az ezredéves évforduló tiszteletére. A társulat Erkel Ferenc *István király* című művét tűzte műsorára, majd az egésznapos program zárásaként a város épületeinek díszvilágításában gyönyörködhetett a közönség. Másnap, a meghívott magas rangú méltóságok részvételével zajlott le a Nagyboldogasszony-templomban a 11 órakor tartott hálaadó szentmise. A szertartás kezdetén Liszt Ferenc *Koronázási miséjének* átírata hangzott el a templom orgonistájának előadásában, az ünnepi istentiszteletet pedig Vaszy Kólos bíboros-hercegprímás celebrálta.²⁰

A grandiózus kiállítás naponta több ezernyi látogatót vonzott a Tündérvárosba. A kiállítás központi helyszínei az Iparcsarnok néven is ismert komplexum és a mellette található telek területén koncentrálódtak. Az Iparcsarnok volt a Jelen Főcsoport központi eleme, amely a gazdasági és ipari fejlődést volt hivatott bemutatni. Ezt az épületet eredetileg még az az 1885-ös országos kiállítás idejére építették. Az ezredéves kiállítás megnyitására szárnyait kibővítették, hogy alkalmas legyen valamennyi iparág termékeinek bemutatására. Esténként a kiállítás sétautójával és annak világító szökőkútjával együtt ez volt a társasági élet egyik fontos központja. A pavilonok bezárását követően a közönséget a tér közepén álló Zenepavilonban muzsikáló zenészek játéka szórakoztatta.²¹ A szintén az 1885-ös országos kiállítás alkalmából felépült Királypavilonban

¹⁹ SIMON 2016d. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/03/a_tundervaros_ezredeves_almok_5_resz Letöltve 2021. 03.30. 18:00

²⁰ SIMON 2016c. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/02/egesz_budapest_illuminalva_volt_ezredeves_almok_4_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

²¹ SIMON 2016d. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/03/a_tundervaros_ezredeves_almok_5_resz Letöltve 2021. 03.30. 18:00

1896-ban Gerbeaud Emil cukrászati pavilonját rendezték be, a Műcsarnok pedig ebben az évben az egészségügyi vívmányokat mutatta be.²²

A kiállítás leglátogatottabb része azonban – talán éppen a sajtó által keltett kétségbeesett visszhang miatt – az igen hányattatott sorsú, de végül idejében elkészült Történelmi Főcsoport volt. A kiállítótér központi eleme a Hunyadi család vajdahunyadi várkastélyának mása volt, amelyet Alpár Ignác tervezett.²³ Az épületegyüttes feladata volt a Hunyadi korra jellemző legfontosabb építészeti stílusjegyek és a román és a gótikus építészet kulcselemeinek bemutatása, valamint itt lehetett megtekinteni a Mária Terézia korára jellemző barokk stílusban felépített épületeket is.²⁴

2. AZ ŐS-BUDAVÁRA MULATÓKOMPLEXUM

Az ezredéves országos kiállítás szervezői mindamelllett, hogy kiemelt hangsúlyt fektettek az ország múltjának és jelenének pazar bemutatására, a kiállításához kapcsolódó események megszervezése során számoltak azzal is, hogy az ezeréves Magyarország milleniumának ünnepe, a jelentős mértékű sajtópropagandának és a kínált programok sokszínűségének köszönhetően, nagyszámú vidéki és külföldi vendégsereget csábít majd a fővárosba. Budapest illő módon készült a turisták fogadására. Ekkor született meg az első komolyabb - elsősorban amerikai és bécsi ihletésű - turisztikai látványosság. A nyári mulatóhelyet közvetlenül az ezredéves kiállítás helyszínének tőszomszédságában akarták felépíteni. Az Iparcsarnok területén felépült modern szórakozóhelyek mellett ez az épület a régi korok emlékeit idézte fel látogatói számára.

Az első tervek szerint a mulató épületegyüttese a középkori utcai hangulatot volt hivatott megidézni. Az épület megépítésének ötlete dr. Bossányi Iván budapesti ügyvédől származott. A javaslatot a kiállítás szervezői nagy lelkesedéssel fogadták. Bossányi 1895. január 11-én tárgyalásokat kezdett a kevés látogatót vonzó Állat- és Növényhonosító Társasággal, hogy megfelelő helyszínt biztosíthasson a jövőbeli mulatókomplexum számára. A Társaság a – milleniumi kiállítást szervező bizottsághoz hasonlóan – nyitott volt az új ötletre. Azt remélték, hogy a mulatóépületben szervezett programok által több vendég keresi majd fel az állatkertet is, ezért támogatásukról biztosították az ötletgazdát és tiszteletteljes levélben engedélyt kértek a Székesfőváros Tanácsától egy – az Állat-és Növényhonosító Társaság területén létrehozandó – mulatóhelyiség létrehozására.

A benyújtott kérvény tanúsága szerint, a mulató épülete az állatkert területének északi részén épült volna fel, de Bossányi eredeti ötletétől eltérően nem a középkori társadalmi élet bemutatása, hanem a török kori Buda mindennapjainak rekonstrukciója állt volna a kezdeményezés középpontjában. Mindezt a tervezők a lehetőségekhez alkalmazkodva, korhűen mutatnák be az érdeklődő nagyközönségnek. A mulatónegyed területén álló kastélyban őrségváltás szemtanúi lehetnek a nézők, a katonák török kori jelmezeket viselnének. A komplexum utcára nyíló részébe az építetők keleti stílusú bazárokat, éttermeket, kávéházakat álmodtak meg. Az Ős-Budavára a szórakoztatás mellett a külföldi világkiállítások mintájára már üzleti célokkal épült. A

²² SIMON 2016b. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/01/miert_eppen_1896-ban_volt_millennium_ezredeves_almok_3_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

²³ A Hunyadi család eredeti vajdahunyadi várkastélyának egy része, egy 1854-ben kiűtött tűzvészben megsemmisült.

²⁴ PESTI 2020. <https://mult-kor.hu/az-elso-aranykor-budapest-a-szazadfordulon-es-a-millennium-idejen-20200706?plx=3> Letöltve: 2021.03.29. 17:00

látogatók által vásárolt belépőjegyek árát a kérvényben foglaltak szerint a mulatóhely tulajdonosai a komoly anyagi gondokkal küszködő Állat- és Növényhonosító Társaság megsegítésére szeretnék volna felhasználni.

A tervezet a megszövegezést követően előbb a Kiállítási Bizottság, majd a Sétányügyi Bizottmány elé került véleményezésre. A kezdeményezést végül mindkét szervezeti egység támogatásáról biztosította. A Sétányügyi Bizottmány ugyan már ekkor kifejezte aggodalmát a lehetséges fakivágások miatt, ám végül a Székesfőváros Tanácsa a mulatókomplexum kitűzött céljait hazafias kezdeményezésnek ítélte, ezért az új komplexum számára kedvezményes adófizetési kötelezettséget szabott meg. A komplexum ötletgazdái a milleniumi kiállítás fél éve idejére tizenkét változatos program megszervezését vállalták, ami azt is jelentette, hogy átlagosan kéthetente valamilyen újdonsággal kellett szolgálniuk a közönségüknek. A főváros területén rendezett előadások és mutatóanyagok adókötelezettségének kiszabása az 1890-es években a városi rendőrhatalom hatáskörébe tartozott, ezért a rendőrkapitány utasítására a VI. kerületi Elöljáróság parancsnoksága a helyi rezsidíjak megfizetése mellett kötelezte Ős-Budavára tulajdonosait a napi bevétel 5%-ának, a kerületi szegényalapba történő befizetésére.²⁵

A mulató ötlete tehát kedvező fogadtatásra talált a fővárosi vezetés köreiben, azonban a városban lakók közül többen nemtetszésüket fejezték ki a szórakozóhely megépítése miatt. Krausz Lajos iparosmester a hazai vendéglősök védelmében kelt fel az új kezdeményezés ellen. Véleménye szerint ugyanis a kisebb cégek jelentős bevételről estek volna el egy ilyen hatalmas mulatókomplexum létrehozása esetén, míg mások a török korra jellemző háremek betelepítésében láttak sürgősen megoldandó problémát. Sokan közülük ugyanis a „háremeket” az erkölcsi bűnök melegágyának tekintették. Az elégedetlenkedők hatására tehát Ős-Budavárát még a megépítése előtt komoly ostrom alá fogták, ám minden tiltakozás és panasz ellenére, a Székesfőváros tanácsa engedélyt adott a komplexum létrehozására.²⁶

Az ostromnak ezzel azonban korántsem szabtak gátat a kezdeményezést támogatók. Az ötletgazda, Bossányi Iván – bár hallott az elégedetlenkedőkről - 1895. augusztus 2-án szerződést kötött az Ezredéves Országos Kiállítás igazgatóságával, amelybe belefoglalták, hogy az Ős-Budavára a milleniumi kiállítás vendéglátó egységként fog működni. Krausz Lajos ekkor írásban is panaszt tett a komplexum megépítése ellen. A beadványt Latkóczky Imre belügyminisztériumi államtitkár elfogadta, így újra be kellett nyújtani a mulató létrehozására vonatkozó engedélykérelmet az államtitkárhoz, aki augusztus végén ismét elfogadta a tavasszal már jóváhagyott kérelmet. Nem sokkal az engedély megérkezését követően Bossányi 1895. október 17-én megalapította az Ős-Budavára Részvénytársaságot. A cégbíróság számára benyújtott társasági alapszabály részletesen közölte a társaság feladatait: *»a társaság célja az ezredéves kiállítás alkalmára Budapesten „Ős Budavára” cím alatt előállítandó látványos mulatóhely felépítése, berendezése és üzemben tartása.«*²⁷ A Társaság működését az alapszabály egy évben határozta meg. Induló alaptőkéje 500 000 korona volt.

Somossy Károly, a híres Somossy Orfeum igazgató-tulajdonosa hamarosan tudomást szerzett az új részvénytársaság terveiről, megfelelő tőke hiányában azonban nem tehetett ajánlatot Ős Budavára bérbevételére. Ehelyett viszont megpályázta a mulatóegység vezérigazgatói

²⁵ Az Ős-Budavára megalapításának előzményeiről ld. PERCZEL 2016. 281.

²⁶ PERCZEL 2016. 281-282.

²⁷ Az Ős-Budavára Részvénytársaságról ld. PERCZEL 2016. 282.

pozícióját.²⁸ A pályázatot azonban az Ős-Budavára Részvénytársaság megválasztott elnöke, Popper Ferenc műépítész elutasította. Somossynak küldött válaszában így indokolta döntését: *„Nincs meg a bizalom mindenünkben teljes mértékben az Ön személye iránt. Önnek kitűnő vállalata, jól menő üzlete van, de pénzét részben kártyára, részben nőkre költi. Nyílt titok, hogy Ön vagyont költött a mulatójában szereplő művésznőkre. Biztos értesüléseink vannak kártyacsatáiról is, ahol egy-egy éjszaka ezer és ezer forintok cserélnek gazdát.”*²⁹

Somossy komoly sértésként könyvelte el az Ős-Budavára Részvénytársaság elutasító választát. A büszkeségén esett csorba kiköszörülésére elhatározta, hogy konkurens vállalatot alapít a mulatóval ellenében. Hamarosan engedélyt szerzett egy – a Lágymányos Holt-Duna ágának mentén felépítendő ellen-negyed létrehozására, amit „Konstantinápoly Budapesten” néven jegyeztetett be a városi cégbíróságon. Hasonlóan az Ős-Budavarához ez a mulató is 1896. májusában nyílt meg a nagyközönség előtt. Sajnos azonban a rendkívül kedvezőtlen földrajzi helyzet, a folyamatos szűnyoginváziók és a városközponttól való viszonylag nagy távolság miatt kevesen érdeklődtek a mulató iránt, ezért ez a vállalkozás hamar csődbe jutott.³⁰

Időközben kineveztek Ős-Budavára vezérigazgatóit is. A tisztséget hosszas versengés után Décsy László és Szekula Hugó megosztva nyerték el, a mulatóhely üzletvezető igazgatói székébe pedig Friedmann Adolf került. Ős-Budavára megépítése számára az Állat- és Növényhonosító Társaság végül mintegy 70.000 négyszögméternyi területet jelölt ki. Építésének költségkerete másfélmillió forintot emésztett fel az államkasszából.³¹ A mulató építési terveinek elkészítésére a főváros azt az Oskar Marmoreket kérte fel, aki a bécsi Práterben létrejött „lagúnavárost” is megálmodta.³²

A mulatónegyed terveinek elkészítésekor Marmorek Buda várának helyzetrajzát is alapul vette, amelyet 1686-os visszafoglalásakor készített az olasz műszaki tiszt, Luigi Ferdinando Marsigli ezredes.³³ Az épületek tavaszra készültek el, de komoly gondot okozott az építetőknek a komplexumhoz vezető útszakasz és a terület vízzel és világítással való ellátása, ezért a vezetőség ismételtén kérvényt intézett a Székesfőváros Tanácsához, amelyben támogatást kértek a Tanácstól az Állatkert felé vezető út Feszty-körképtől Ős-Budaváráig terjedő szakaszának, a milleniumi ünnepek ideje alatt történő villanyvilágítással való ellátás pénzbeli támogatására. A Tanács természetesen biztosította segítségéről az építetőket, ugyanakkor ennek néhány feltételét az építők nem tudták teljesíteni, ezért végül visszavonták a benyújtott kérelmet és elálltak a kivitelezéstől. Emellett el kellett intézni a telep megfelelő mennyiségű és minőségű vízzel való ellátását is. Az ezzel kapcsolatos beadvány a Székesfőváros Tanácsának 1896. március 10-én tartott ülésén került napirendre, ahol az a határozat született, hogy a leendő állatkerti mulató-telepet össze kell kapcsolni a Szondy és az Aréna úti, illetve az Artézi fürdő melletti vízhálózati főcsövekkel.

Az építkezések ekkor már javában folytak, a terület egyenetlensége miatt azonban az építetőknek egy újabb akadállyal kellett szembenézniük. A Budapest Főváros Levéltárában

²⁸ NIEMETZ 2004. 21.

²⁹ KOVÁCS 2009. 22–23.

³⁰ KOVÁCS 2009. 23.

³¹ NIEMETZ 2004. 21.

³² KOVÁCS 2009. 23.

³³ KOVÁCS 2009. 22.

fennmaradt feljegyzések tanúsága szerint »...kiigazítására és rendbehozására mintegy 600–800 (!) vasúti kocsi rakomány kavics szállításának szüksége állott be.«³⁴ Az útszakasz megjavítására vásárolt kavicsot a Nyugati pályaudvarról Ós-Budavarába vezető iparvágányon szerették volna a helyszínre viteni, ám a Székesfőváros Tanácsa nem engedte el a szállításért fizetendő vámot. Az építkezések során a mulató területére érkező vendégek biztonságára is kiemelt figyelmet fordítottak. Az e célból a területre kirendelt tűzország részére egy őrparancsnoki és egy legény-ségi őrszobát, illetve egy felszerelések tárolására alkalmas raktárat is létesítettek, amely tizenkét tűzoltó elszállásolására volt elég. A tűzoltók számára egyenruhákat is akartak kölcsönözni. A tűzoltóság parancsnoka embert nem tudott adni – mivel a létszámuk a rendes szolgálatra is kevés volt –, de vállalta, hogy kiválasztja a megfelelő személyzetet és biztosította szakszerű kiképzésüket, valamint egyenruhákkal, felszereléssel történő ellátásukat.

Az épületkomplexum felépítésének 1896. tavaszán történt befejezését követően, a vállalkozók elsőként a sajtó munkatársainak mutatták be az elkészült épületegyüttest, egy sajtótájékoztató telepbejárás keretében. A vendégeket a grandiózus látványosság elemei között Székula Hugó kalauzolta, aki részletesen kifejtette valamennyi kisebb épület összes funkcióját.

Szó esett a sajtótájékoztatón a leendő belépőjegyek áráiról is. Ós-Budavarába mindenki számára egységesen harminc krajcár volt a belépti díj, ami magában foglalta az aznap tartott előadásokra való belépés árát.³⁵ Az 1895. decemberének elején terjedő hírek – miszerint a látványosságok megtekintésére szóló belépőjegyek kizárólagos értékesítéséért a Milleniumi Utazási Ellátási Vállalat felel – igaznak bizonyultak.³⁶ Vendégekben nem volt hiány. A komplexum előzetes sajtóvisszhangjának köszönhetően sokan előre megvásárolták a belépőjegyeket. A tiltakozó felhangok ellenére olyan sokan voltak kíváncsiak a török világot bemutató épületekre, hogy hamarosan csak bérletek ellenében lehetett bejutni a területre. Az egész szezonra érvényes bérleteket 15 forintért lehetett megváltani. A katonaisztek bérlete ennél jóval kedvezményesebb áron, csak 10 forintért volt kapható. A jegyeket a milleniumi év első hónapjaiban a sajtón keresztül összetoborzott jegyszedők árusították. A személyzethez tartoztak még a vendégeket kalauzoló szolgálk, az éttermekben dolgozó kisegítők és éjjeliőrök. A felvétel különös előnyt jelentett az írni-olvasni tudás, ezért sok pozícióba a már nyugdíjba vonult kiszolgált katonák kerültek.³⁷

A komplexumot az Ezredéves Kiállítással egy időben május 2-án nyitották meg délután öt órakor. Két módon lehetett a legegyszerűbben megközelíteni: kívülről a kiállítás V. főkapuján át juthattak be az érdeklődők a területre³⁸, a kiállítás egyéb látványosságait is megtekinteni vágyók pedig az erre a célra kiépített Várhídon keresztül közelíthették meg a mulatót. Ahogy a vendégek beléptek a keleti-török hangulatot árasztó mulatónegyed kapuján, rögtön érezhették, hogy itt egy új és eddig számukra ismeretlen kultúra tárul majd a szemük elé. A Várhíd tehát ezzel együtt szimbolikusan is határvonalat képezett az iszlám és keresztény, illetve a magyar és a török kultúra között. Emellett a látogatók beleszóppentek egy addig számukra ismeretlen időszakba is, hiszen a híd a múlt és az akkori török haladás szimbóluma is volt egyben³⁹

³⁴ A mulatónegyed építéséről ld. PERCZEL 2016. 283.

³⁵ KOVÁCS 2009. 23.

³⁶ PERCZEL 2016. 282.

³⁷ A belépőjegyekkel kapcsolatos konfliktusról és a mulató megnyitásáról ld. PERCZEL 2016. 283.

³⁸ SIMON 2016e. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/08/milleniumi_szorakozasok_ezredeves_almok_7_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

³⁹ KOVÁCS 2009. 23.

A komplexum mellett a Wulff Cirkusz kapott helyet, amely az egykori budavári Fehérvári kapu utánzata volt.⁴⁰ A masszív rácszatot korabeli ruhákba öltözött őrök nyitották meg a látogatók előtt. A kapualjban török lovas kapuőrnek öltözött szolga őrködött a látogatók biztonságáért.⁴¹ A kapu két oldalán egy-egy bástya állt, a bejárat jobb oldalán lévőben a tűzország, a bal oldalán lévőben pedig a rendőrség tagjait és az egészségügyi személyzet dolgozóit szállásolták el.⁴²

Az utcába belépve több, a kort híven megidéző helyiséget láthattak az érdeklődők. Volt itt Mátyás korabeli könyvkötő műhely, ahol névre szóló okmányt készítettek a betérő vendégek számára. A fontos levelek elküldésével sem kellett megvárniuk a látogatóknak a komplexum bezárását. A posta és távirtda itt is a látogatók rendelkezésére állt. A terület a bejárat után kiszélesedett. A Szent György térre lépve a terület bal oldalán a régi budai városháza mintájára felépített épület állt, amelynek földszintjét oszlopcsarnokkal díszítették, homlokzatán pedig címer díszelgett.

A városháza épületében a millenniumi ünnepségek alkalmából megnyitott kávéház várta vendégeit. A kávéház személyzete arról is gondoskodott, hogy vendégeik akár a szabad ég alá is kiülhessenek kávé fogyasztani. A tér közepén lévő török kioszkban Serly Lajos 72 tagú cigányzenekara szolgáltatotta a talpalávalót. A muzsikuskor a kuruc kort idéző ruhában léptek a színpadra, repertoárjukban pedig kizárólag régi magyar nóták szerepeltek.

Ezen a téren állították közszemlére Haag Henriket, aki a kor orvosi szenzációjának számított, nyakbőrét felhúzza ugyanis akár az egész arcát el tudta takarni a kíváncsi szemek előtt. Mutatványának egyszeri díja mindössze 20 krajcár volt. A kávéház másik oldalán építették fel a Török Mulatót. Itt lépett fel a Namouna, Zora és Sulejka néven elhíresült táncsoport. Az előadás belépti díja a komplexum legdrágább látványosságai közé tartozott. Az egyórányi táncelőadásért egy forintot kértek a betérő vendégektől.⁴³

A téren állt egy romos állapotában felépített Mátyás templom is, amelyben jeruzsálemi képeket és a kis Jézust rejtő jászol ábrázolásait lehetett megtekinteni. A tér bal kéz felőli oldalán, egy kis vallon utcát mintázó területen állt a Dalcsarnok.⁴⁴ Az utca végén nyitotta meg kapuit a Szomjashoz elnevezésű kocsmá, ahol ritkaságszámba menő Dreher sörrrel kínálták a betévedt vendégeket. A jó hangulatról a Szent György térrel szemben kialakított Corvin tér pavilonjában fellépő katonazenekarok gondoskodtak.⁴⁵

A Dalcsarnok másik oldalán a skót Holden bábszínház társulata kapott helyet, akik naponta kétszer vadonatúj előadásokkal szórakoztatták közönségüket. A bábelőadásokkal párhuzamosan a Szent György téren léptek fel a különleges képességekkel rendelkező fakírok, Bheema Sena Prata és Ghopal Khrisna. Szerződésük szerint nyolcnaponta váltották egymást a színpadon. Esténként gyakran fellépett a Rocchi-Bassi nápolyi szerénád-énekes csoport, valamint Rác Rudi cigányzenekara. Alkalmanként a mulató tulajdonosai az esti jó hangulat biztosítása érdekében albán táncosnőket is szerződtettek.⁴⁶

⁴⁰ SIMON 2016c. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/08/millenniumi_szorakozasok_ezredeves_almok_7_resz
Letöltve 2021.03.30. 18:00

⁴¹ KOVÁCS 2009. 23.

⁴² PERCZEL 2016. 283.

⁴³ A mulatónegyed Szent György-teréről ld. PERCZEL 2016. 285.

⁴⁴ KOVÁCS 2009. 23.

⁴⁵ PERCZEL 2016. 285.

⁴⁶ PERCZEL 2016. 287.

A Corvin téren állt a mulatónegyed szerb vendéglője, a Pezsgőcsarnok, illetve egy csonka tornyot mintázó épület is, ahol a magyar történelem legfontosabb eseményeit bemutató árnyképeket tekinthette meg az érdeklődő közönség. A téren elhelyezett nyitott színpadon cigányzenét hallgathattak a vendégek. A színpad mellett felállítottak egy kolbászgárat is. A Dervis kapun átérve a Mecset térre jutott az érdeklődő vendég, ahol megismerhette a hamisítatlan török hangulatot. A komplexum legtávolabbi részén helyezték el az építők a Nagy Mecset és egy valódi minaret pontos mását, ahol török istentiszteleteket tartottak. A szertartások lebonyolításában dervisek, imámok és egy müezzin is részt vett. A mecset mellett építettek fel egy török stílusú ivókutat, illetve itt rendezték be a komplexum török kori bevásárlóutcáját, a bazárt. A keleti kereskedők és iparosok kiabálva csalogatták a standokhoz a vevőket, akiknek kézzel készített árukat kínáltak. A török kort idéző utcafronttal szemben kapott helyet a Parisiana névre keresztelt francia lebujs.⁴⁷

A Parisianába belépő látogatókat élőképek, a modern kort idéző elektronikus tánc, egy párizsi pantomim társulat és az olasz Carmencitta szórakoztatta, különösen nagy sikert aratott fürdőkádas „színházi” jelenetével. Itt lépett fel Thomson Dilkins, egy 234 centiméter magas, tagbaszakadt férfi, két szakállas hölgy és Aelvora, a féltettű nő társaságában. A tér végén gyönyörködhetett a közönség a csodálatosan megfestett Ujváry-körképben. A festmény a várfalról nézve nyújtott rálátást a Tabánra, a Dunára, a Gellért-hegyre. A kép másik felén a korábbi századok Pestjét is megörökítette a kép festője.⁴⁸

A mulató környékén lakók folyamatosan támadták a tulajdonosokat a szemérmetlen előadások és a túlszűfolttság miatt. A kerületi előljárárság képviselői a bejelentések alapján 1896. június 17-én vizsgálatot tartottak a mulatóban, aminek eredményeként szigorú szabályok betartására kötelezték az üzemeltetőket. Az újonnan bevezetett szabályok értelmében betiltották a tűzijátékokat és állandó tűzörségi felügyelet és őrszemélyzet biztosítását írták elő. A kijáratokat feliratokkal kellett ellátni, és ünnepségek alkalmával (vagyis minden este) nyitva kellett azokat tartani.⁴⁹

A bizottság 25.000 főre korlátozta az egyszerre a komplexumba beengedhető vendégek számát. Két hónapon belül a szomszéd telken berendezett „Népliget” és a vurstli bérlői közös levélben léptek fel a Székesfővárosi Tanács előtt az új komplexum ellen. Kérvényükben hangot adtak nemtetszésüknek, mert szerintük Ős-Budavára elvonja a többi szórakozóhelytől a közönséget, továbbá kifogást emeltek az ellen is, hogy Ős-Budavárában engedélyezett az idegen nyelvű produkciók bemutatása, miközben a vurstliban csak magyar nyelven lehetett énekelni. A beadványban volt némi igazság: a nézők elmaradoztak a régi mulatóhelyekről. Ennek tényét a vurstli felügyeletét ellátó VI. kerületi rendőrkapitány is megerősítette. A mutatványosok – jelentős bevételkieséstől tartva – arra kérték a Székesfőváros Tanácsát, hogy a konkurenciának számító Ős-Budavára tevékenységét korlátozzák és az idegen nyelvű produkciók bemutatását tiltsák meg. A Tanács ülésén újra a mulatókomplexum támogatása mellett foglalt állást, a kifogást emelő mutatványosok beadványát pedig elutasították.⁵⁰

⁴⁷ PERCZEL 2016. 285.

⁴⁸ PERCZEL 2016. 286.

⁴⁹ PERCZEL 2016. 287.

⁵⁰ PERCZEL 2016. 287.

1896 nyarának végén újabb Ós-Budavára-beli eseményekről cikkeztek a helyi lapok. A Fővárosi Közgyűlés Tanácsa szezon végén tartott ülésén komoly vita alakult ki a Városligetben felépített török világról. Kasics Péter bizottsági tag, felszólalásában a mulatót a botrányok melegegyaként emlegette. Kammermayer Károly polgármester a felszólalást követően ismét szigorú vizsgálatot rendelt el a mulatónegyedben. A botrány híre ekkor már az országközi képviselőkhig jutott. Az országgyűlés ülésén, a mulatónegyed ellen interpelláló Hock János a belügyminiszterhez intézett kérdésében vallásgyalázasról beszélt. Perczel Dezső belügyminiszter válaszában kifejtette, hogy az ügy tudomására jutott és már megtette a megfelelő lépéseket Ós-Budavára tevékenységének megfékezésére.⁵¹

A belügyminiszteri utasítás értelmében a rendőrség kikérdezte a mulató vezetőségét a kérdéses esetről, a vezetőség azonban azt állította, nekik fogalmuk sem volt a mulató török kori látványosságokat bemutató részén folyó kétes üzelmekről. A rendőrségi meghallgatást követően az igazgatóság a főkapitánysághoz fordult. Beadványukban ígéretet tettek a kétes erkölcsi megjelenések megtiltására és a papi ruhákban való felvonulások megszüntetésére.

A hangos botrányok ellenére a kiállítás ideje alatt a mulató óriási forgalmat bonyolított. Úgy tűnt, a vállalkozás elsöprő sikert arat a vendégek körében.⁵² Ebben minden valószínűség szerint nagy szerepet játszott a mulatónegyed saját hivatalos programfüzete, amit a komplexum elnevezése után ugyannerre a címre kereszteltek a készítők. A színes lap 1896. május 1-től október 31-ig naponta nyolc oldalon adott hírt a látogatóknak a szórakozónegyed aznapi programkínálatáról és figyelemreméltó látványosságairól.⁵³

Az új szórakoztatónegyed első szezonjának végén az épületek bérbeadásából keletkezett jövedelem összege 283 880 forintra rúgott, a megváltott belépőjegyekből befolyt bevétel pedig összesen 371 223 forint volt. Az italokért a látogatók összesen 50 912 forintot fizettek. A kiállítás idején összesen 33.000 szezonális és katonáknak szánt bérletet adtak el. A hivatalos bevételi számok ellenére a mulató az első év végén 644 565 forint veszteséget halmozott fel és ezzel a cég befektetőinek valamennyi induló tőkéje odaveszett. A második szezonnyitás előtt sor került a komplexum átépítésére is. Az Ós-Budavára Részvénytársaság távbeszélő-tűzjelző berendezéseket szereltetett az épületekbe. Az újabb befektetések azonban nem hoztak pozitív változást a mulató életében, amely egész működése alatt folyamatosan veszteséges volt, majd 1903-ban az épületeket véglegesen elárverezték.⁵⁴

ÖSSZEFOGLALÁS

A millenniumi kiállítás elsödlejes célja Budapest 19. századi fejlődésének bemutatása volt, emellett megkísérelte felvázolni a városfejlődés jövőbeli lehetséges irányait. A három idösíkot a kiállítás tizenkét csoportból álló, két központi téma köré csoportosuló komplexumai voltak hivatottak jelképezni. Az ország múltját a kiállításon a Történelmi főcsoport reprezentálta, a jelent és a jövőt pedig a hús kisebb csoportra felosztott Jelenkori főcsoport képviselte. A kiállítás az

⁵¹ A mulató körüli botrányokról ld. PERCZEL 2016. 290.

⁵² PERCZEL 2016. 291.

⁵³ KOVÁCS 2009. 22.

⁵⁴ PERCZEL 291–292, 300.

Iparcsarnok és a mellette lévő telek, valamint a ma Vajdahunyad váraként ismert épületegyüttes köré koncentrált. Ez a kastély adott otthont a korai Magyarország történetét bemutató kiállításnak. A teljes tárlat összesen 240 pavilonban mutatta be az ország legfontosabb gazdasági és kulturális eredményeit felvonultató termékeket.

A kiállításon részt vevő több tízezer vendéget a kiállítás ideje alatt a szórakozás és a kikapcsolódás lehetőségei vonzották a Tündérvárosként ismert Városligetbe. Az államalapítás ezredéves évfordulójára létesített központi szórakozóhely napi 20-30.000 főnyi látogatói sereget vonzott. A vendégek roppant érdekesnek találták a török kori kultúra elemeit, mivel a török kort bemutató épületegyüttesben egy időre kiszakadhattak a jelen sokszor keserű világából. A komplexumban felállított török bazár segítségével megismerhették a török kultúra egy számukra addig ismeretlen szeletét, a Nagy Mecset istentisztelein bepillantást nyerhettek az iszlám vallás titkaiba, a vendéglátóhelyiségekben pedig jó hangulatban, a napi gondoktól megszabadulva költhették el ebédjükét és megkóstolhatták a hamisítatlan török kávé vagy a kuriózumnak számító sört.

A negatív megnyilvánulások természetesen az Ős-Budavára mulatókomplexumot sem kerültk el. A többi fővárosi mulatóhely tulajdonosai – talán a mulatóhely népszerűségéből fakadó irigységből, talán a bevételkieséstől való félelemből – folyamatosan támadták a komplexum tevékenységét. Sokan egyenesen a bűn melegágyának tartották. A Parisiana mulatóban és a „háremekben” látott prostitúció miatti állandó támadásoknak köszönhetően a mulatónegyed bevételei az első szezont követően rohamosan csökkentek. A második és harmadik szezon idején a negyed tulajdonosai infrastrukturális fejlesztésekkel igyekeztek több vendéget szerezni az Ős-Budavárának. A kényelmi szolgáltatások színvonalának emelése mellett szerették volna a komplexum teljes területére bevezetni a segélyhívó rendszert, ezzel is emelve a mulatóhely biztonságát, ám a Székesfőváros Tanácsa a segélyhívó vonal kiterjesztésének anyagi támogatására vonatkozó beadványt elutasította. Végül Ős-Budavára tulajdonosai 1903-ban elárverezték a területet. A 20. század elején végül itt épült fel a Budapesti Vidámpark.

Ős-Budavára – amint láthattuk – sok támogatót és sok ellenséget szerzett magának fennállása alatt. A legnagyobb ellenszenvet nyilvánvalóan a városban lévő többi vendéglátósból váltotta ki, akik a modern komplexumot látva attól féltek, elveszthetik kialakult vendégkörüket. A mulatónegyed a prostitúció kora-újkori és újkori formáinak engedélyezése miatt az Ős-Budavára sok esetben került a hatóságok figyelmének kereszttüzébe. Az ott folyó kétes események miatt sokan „bűnbarlangnak” tekintették. Ennek ellenére mégis elmondhatjuk, hogy ez a komplexum volt az ország történetének legfantasztikusabb központi vendéglátóegysége. Helyiségeiben mindenki megtalálhatta a kedvére való szórakozást, hiszen a színházi előadásokon, zenés koncerteken, táncelőadásokon túl, különböző – addig kevésbé ismert – egyéb mutatványokkal is találkozhattak a nézők. Ilyen volt pl. az indiai fakírok vagy a „testét áruló” 234 cm magas Thomas Dilkins produkciója. A sokszínű programot kínáló vendéglátóegység régmúlt emlékeit a modern korizlés vívmányaival kombinálva, addig ismeretlen új élményeket nyújtott látogatói számára, amit sem korábban sem később nem tudott felülmúlni egyetlen más rendezvény sem. Az Ős-Budavára ezáltal a 19. századi kulturális és társasági élet egyik legfontosabb szimbólumává vált.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Az 1892. évi II. tc. Netjogtár 1892. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89200002.TV&targetdate=&printTitle=1892.+%C3%A9vi+II.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltés ideje: 2021.04.01. 19:00

Az 1893. évi III. tc. Netjogtár 1893. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89300003.TV&targetdate=&printTitle=1893.+%C3%A9vi+III.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltés ideje: 2021.04.01. 19:00

Az 1896. évi VI. tc. Netjogtár 1896. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89600006.TV&targetdate=&printTitle=1896.+%C3%A9vi+VI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltés ideje: 2021.04.01. 19:00

KOVÁCS PÉTER (2009): Pestnek Ősbudavára se (volt) jó! *Budapest* 32. évf. 5. sz. 22–25.

NIEMETZ JÓZSEF (2004): Konstantinápoly Budapesten. A lágmányosi Isztambul és alapítójának regénye. *Éremtani Lapok* 12. évf. 87. sz. 21–24.

PERCZEL OLIVÉR (2016): Az Ős-Budavára mulatónegyed története, 1896–1907. *Tanulmányok Budapest múltjából* 41. (https://epa.oszk.hu/02100/02120/00041/pdf/EPA02120_tbm_2016_41.pdf) Letöltés ideje: 2021.03.25. 12:30

PESTI MONIKA (2020): Az első aranykor: Budapest a századfordulón és a millennium idején *Múltkor* 2. sz. <https://mult-kor.hu/az-elso-aranykor-budapest-a-szazadfordulon-es-a-millennium-idejen-20200706?pidx=3> Letöltve: 2021.03.29. 17:00

SIMON BERNADETT (2016a): *Kiállítások itt-ott* – Ezredéves álmok, 2. rész. Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/05/31/kiallitasok_itt-ott Letöltve 2021.03.30. 18:00

SIMON BERNADETT (2016b): *Miért éppen 1896-ban volt Millennium?* – Ezredéves álmok 3. rész Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/01/miert_eppen_1896-ban_volt_millennium_ezredeves_almok_3_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

SIMON BERNADETT (2016c): „...egész Budapest illuminálva volt” – Ezredéves álmok, 4. rész. Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/02/_egesz_budapest_illuminalva_volt_ezredeves_almok_4_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

SIMON BERNADETT (2016d): *A Tündérváros* – Ezredéves álmok 5. rész Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/03/a_tundervaros_ezredeves_almok_5_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

SIMON BERNADETT (2016e): Millenniumi szórakozások – Ezredéves álmok 7. rész Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/08/millenniumi_szorakozasok_ezredeves_almok_7_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

SZABÓ DÁNIEL (1978): A milleniumi ünnepek. *Világosság* 19. évf. 8-9. sz. 500–506.

SZENTES ÉVA – HARGITTAY EMIL (1998): *Egy kis történet*. In Szentes Éva – Hargittay Emil: Irodalmi kávéházak Pesten és Budán. Budapest, Universitas Kiadó. 7–17.